

NEKOLIKO RIJEČI O TRAGANJU ZA PAŠKOM »ROBINJOM« U POVODU NJEZINE RESTAURACIJE

Ante Zemljar

Godine 1962. za boravka u Pagu sa žalošću sam uočio da se već godinama na paškim ulicama ne pojavljuje stara drama paška »Robinja« koju sam, u svome djetinjstvu, svakoga karnevala pratio s jednog trga na drugi, iz ulice u ulicu.

Djelomično sam je znao napamet kao i svaki Pažanin i u britkim februarskim burama posljednjih dana karnevala sada je manjkala isto onoliko meni koliko i svima onima s kojima sam razgovarao, ili koji su me i sami hvatali da bi mi objasnili što je to »Robinja« i koliko u njoj ima privlačne ljepote.

Idući dakle ovim putem — pučanskih potreba i želja a ne literarnih otkrića ili tekstualnih izazova — shvatio sam što za njih znači ova stara prikazba. Ovo me je dvostruko opomenulo i pojačalo mi sjećanja na spomenute karnevalske dane kad smo se kao dječaci natiskivali među pukom uz naborane suknje ženâ i kabane djedova, u živi zid kojim bismo opkolili izvođače da bismo pažnjom saslušali poznate riječi i melodiju pjeva kao da je prvi put čujemo.

To što je »Robinja« djelovala uvijek svježje i privlačno ima više razloga, a svakako uz to, osim njenih tekstualnih vrednota, šarolikih kostima, nesvakidašnjih mišnjica, neminovnih uz nju, parade barjakom i

sl., svakako je i učinak koga izvrši pojava ovakve iznimnosti u šturoj sredini.

Ovdje treba napomenuti, da je tadašnji Pag (do drugog svjetskog rata) bio gotovo srednji vijek. Da je dao svega par intelektualaca kojih se moglo nabrojiti prstima i to nijedan nije bio u Pagu. Da je u isti prostor grada, gdje danas obitava 2000 žitelja, tada bilo nabijeno njih preko 4500, bez kanalizacije, sa skromnom količinom vode, uz žmirkave petrolejke i uljanice, a kad puhnu februarske bure s Velebita i spriječe i onako rijetku parobrodarsku vezu s kopnom, otok je bivao i po petnaest dana odijeljen od svijeta, jer bi mu bura obično razvalila i telefonske stupove. U predratnim godinama, za poznate krize, ovdje je bila drastično pojačana besposlica, a uz to gotovo nikakva mogućnost prodaje vina koje je bilo jedno od najvećih grana opstanka. U gradu bez ambulante, bez ikakve motorizacije, bez druge javne institucije osim općine, poreznog ureda i žandarmerije — ovdje su zvonile dvije pleh-muzike (građanska i sokolska), tamburaški sastav, tinjala radnička čitaonica, a kad su najjače urlikale bure, rušeći crepove i raskrivajući krovo-ve, u Pagu se tjerao karneval.

Uz mišnjice, uz harmonike, uz tamburice, u širim privatnim kućama gdje bi »socji« zakupili prostor, u gostionici i dvorani Doma odvijali se stari i moderni tanci, a na glavnom trgu — zaboden barjak, pjevači pod njim kraj »damjane« i naranča kao simbol bogatstva — nazivali su narodu karneval. U poslijepodneva udarala su se ovdje kola do kasno u noć uz pratnju, koju su, prvotno, davale mišnjice, kasnije, plehnata glazba za koju je — koristeći postojeći ritam i melos — zanosnu muziku komponirao Dešpalj.

Iz ulica i dvorića čulo se paške ljubavne i karnevalske napjeve. Siromaštvo i svoju sićušnost, izgubljenu u slanim oblacima morskog dima, pobjeđivalo se ljepotom tradicije.

Među ulice i trgove, među razigranu masu vijugala je družina »Robinje« i, zaustavivši se na pogodnom za njih mjestu, razvijala se u dva špalira kako bi otpočela sa svojim dvanaestercem u polucrkvenoj lamentnoj melodiji doplovljenoj do nas iz dubokih vjekova:

*Mili druzi moji, više nego mili,
sve strane mogu reć' sa mnom ste hodili.*

Kako je tokom devetnaestog stoljeća i Pag ostao bez plemića (50 plemićkih obitelji zatvorenog pašskog vijeća) sastav žitelja bio je uglavnom ruralnog karaktera: težaci, čobani, ribari, ili sve to zajedno, a povremeno, i solanski radnici. I premda se ni nekadašnji plemići svojim načinom života nisu odviše razlikovali od svojih pučana — sada su ipak jedini nosioci svih, pa i kulturnih tradicija, ostali građani više manje jednakih socijalnih obilježja.

Ali što se tiče »Robinje«, vrlo je vjerojatno da su i u najstarije vrijeme »Robinju« ovdje igrali samo pučani: prema tradiciji, »Robinju« prate mišnjice — što je ovdje čisto čobanski instrument; zatim, ona se izvodi na više mjesta, po ulicama i trgovima — pred kućama mogućnika i uglednijih ličnosti; u »Robinji« je uključen čisti koledarski čin da robinja na kraju bježi u kuću gdje je družini pripremljeno čašćenje. Sve su to obilježja pučke drame za koju se plemići najvjerojatnije nisu zanimali, a, uostalom, imali su svoju konjičku alku u kojoj su se natjecali svake godine i u koju nisu puštali pučane. Plemić — po svojim kronikama i ignoriraju pučana poznati paški notar Lauro Ruić, koji je minuciozno ulazio u svaku pojedinost života ove komune — ni jednom riječju ne nalazi za shodno da se osvrne na »Robinju« iako je stotinu drugih dokaza da se i u njegovo vrijeme izvodila, a, najvjerojatnije, i pred njegovom plemićkom kućom pored trga u Pagu.

»Robinja« je bila posao pučana.

Grupa Turaka na čelu sa svojim vođom Sulimanom, navlačila je na sebe naopačke isprevtane koporane (kasnije jakete), nogavice udijevala u vunene dokoljenke ali bi gornji dio nogavica ovili raznobojnim svilenim rupcima (došli su s Orijenta!), ako ne svi, a ono, po pravilu, Suliman, koji je još i preko ramena rasprostro maramu. Svi Turci nosili su fes, a Suliman ga je obvio dvobojnom vrpcom (koju je dobio spiralnim okretanjem dvaju raznobojnih rubaca jednog oko drugog, kao pletenje konopa). Još i sa što grubljim opancima na nogama, Turci su svakako trebali oličavati surovost i drskost! Odgovarajući tome, Turci su se tako ponašali i za izvođenja, a i biralo se za Turke lica koja su tvrđa i mrkija, osobito za vođu, Sulimana.

Kršćani, na čelu s Trgovcem, oblačili su tradicionalnu pašku nošnju: koporan, hlače (bijele, premda su u prošlosti nosili hlače i drugih boja, plavu, smeđu, tamnožutu itd.), svileni rubac oko pojasa, a Trgovac i Sluga još i rubac preko ramena. Nekada su i svi ostali mogli imati rubac preko ramena, ali, izgleda, to nije bilo pravilo. Svakako, dok su

drugi mogli imati i slabije izvezene koporane, Trgovac se isticao najboljim koporanom i na njemu velikim srebrnim dugmetima. Na glavi i kršćani su u starije doba nosili fesove — kao što su ih nosili i u građanstvu — a kasnije se uobičajilo imati samo okrugle crvene kapice koje pokrivaju samo mali dio glave, a mogli smo ih u zagasitim bojama na starcima vidjeti još pred drugi svjetski rat.

Derenčin — sa plavom svilenom vrpcom preko ramena uprekriž, svezana na boku; »gvantijera« i torbica u kojoj su zveokali dukati.

Robinja — muškarac u ženskoj paškoj nošnji, samo bez pokrivača. Glavu pokriva običnim rupcem.

Dva dječaka koji taru suze Robinji, odjevena kao i Suliman.

Dva »gvardijana«, stražari ili, bolje, redari koji nose »katridu«, »damjanu«, »bocun«, »žmuj«, imaju malo izmijenjena građanska odijela.

Jakošću i kršnošću trebaju se isticati dva Sulimanova čuvara Robinje, Derenčin i još jedan Trgovčev sluga, a naročito visok mora biti barjaktar koji u paradnom kretanju družine hoda na čelu, a kod izvođenja stoji iza Robinje. Preko ramena hrvatska trobojka, na barjaku — naranča, kolačić-biškot.

Gajdaš — s mišnjicima prati družinu uz barjaktara i svira za svih odmora kao i za vrijeme izvođenja tanca poslije kupovanja Robinje.

Svi su nosili sablje, danas zamijenjene štapovima na kojima su izdjelane drvene sjekirice. Tradicija kaže, da su se nekada davno, napiti, poboli i da su im od tada zabranjeni mačevi.

Takvu sam Robinju pamtio iz svog djetinjstva. Od tada do šezdesetih godina više je nisam viđao, ali sam dobro, kao i svaki građanin Paga, pamtio bivše aktere i znao čak boje njihovih glasova.

Ovdje trebam napomenuti, da se i melodija paške ljubavne lirike gajila u narodu i pjevala stalno i posvuda, ali da su je toliko smatrali neuglednom i samo njihovom, da su je se stidjeli pjevati bilo pred kojim stranim, »višim«. Kad sam — nekako u isto vrijeme kao i Robinju — htio da na javnom mjestu, s pozornice, narodu dam da čuje svoj paški melos, imao sam toliko muke nagovarati nekoliko žena na pjevanje, da sam već gotovo bio odustao. Samo uvjerenje u ljepotu ovih melodija napravilo me dovoljno tvrdoglavim u nastojanju da se svakako pjevaju s pozornice. Drastično rečeno — upravo sam ih naganjao i za vrijeme priprema i u samom momentu polaska pred publiku, kad je već izgledalo da je sve propalo. Uspio sam. Ali kad su je te večeri čuli na takvom mjestu i dali joj aplauz kakvog inače ne znaju dati mnogim vrijednim izvođenjima —

put njihovoj lirskoj pjesmi u svijet bio je probijen. Nekoliko dana, koračajući kroz njihove uličice, mogli ste slušati razgovor samo o tome koliko je lijepo bilo slušati domaću pjesmu i koliko su sretni zbog uspjeha. Za Pag, to je bio značajan događaj.

Zato kad naglašavam da bih i o duševnom raspoloženju aktera »Robinje« htio govoriti, onda je to zato da bih potcrtao koliko je jako paški težak bio vezan i uz svoju Robinju — a što nije nevažno kod razmatranja autentičnosti ove drame.

Pa, evo još jednog podatka koji ne možemo mimoći: kad je naš pečalbar polazio na put u Ameriku, zna se što je sve trebao smjestiti u svoj drveni »baul«. Ono najvažnije, uz to eventualno ono najsvetije. Za jednog od aktera »Robinje« znamo da je uzeo sobom napisanu »Robinju« — najvjerovatnije kao dragu relikviju. A bilo je tada vrlo malo napisanih, ili, možda, nijedna osim spomenute, koja je otišla za Ameriku. »Robinju« se pamtilo!

Ovdje nam prof. Dobronić — iz godine svog zapisa, 1935 — ne dolazi samo kao naučni istraživač nego i kao svjedok. On navodi: »U ovom pogledu došao mi je u susret paški težak Valentin Bistričić pok. Luke. On je ovaj rukopis dobio od svoga rođaka Jurja Bistričića pok. Ante. Ovaj posljednji je taj primjerak pred 26 godina prepisao u Americi iz drugog jednog rukopisa nekog Pažanina...«

Na što nam ukazuje to Dobronićevo svjedočenje? Da su i drugi, pismeni radnici u Americi (Pažani) »Robinju« prepisivali i sebi zadržavali kao dragocjenost, štivo, a možda su je među sobom, u časovima odmora i nostalgije, zbijeni u kakvom radničkom sobičku, i pjevuckali, — ne budimo smioni reći — izvodili.

Međutim, kad se u nekim društvenim poremećajima neko vrijeme prekinuo redoviti kontinuitet u izvođenju »Robinje« (kao što smo naveli slučaj i u našim danima) Pažani su svoju dramu zatražili od svog druga u Americi i dobili je. Ovim je putem »Robinja« — tekstualno onakva kakvu su je naslijedili od djedova — nastavila svoj život.

Koristeći se ovim saznanjima o »Robinji«, ja sam pristupio njenoj obnovi u okolnostima kad su mi i lokalne prilike u vlasti — jer i to je uvijek bio vrlo značajan faktor svakog obnavljanja tradicije jednog mjesta, a ovdje, primjerno, Paga — omogućavale. Dva vrijedna predsjednika općine u to vrijeme shvatili su i podržali moju akciju, a recipročno oni su sami kod naroda dobili i na ugledu i na osjećaju trajne zahvalnosti.

Put obnove »Robinje« vodio me prvenstveno na stare aktore, kako je i red, a kako su, najsigurnije, postupili i svi oni koji su je oživljavali kroz stoljeća.

Pažani Valentin Bistričić i Dujo Fabijanić, već postariji, — a na koje se oslonio i Dobronić u istraživanju paške »Robinje« 1935. god. — iako već dvadesetak godina nisu javno izvodili igru, pamtili su je kao da su je izvodili jučer.

Srećom, to su još bili krepki ljudi koji su se mogli uključiti u organizaciju i izvođenje. Poznavajući ih lično kao i njihovu reputaciju među građanima Paga, trebam zabilježiti podatak, da su imenovani akteri — kao i ostali koje sam poznao u vodećim ulogama »Robinje« — iako priprosti radnici i težaci, bili ugledni i poštivani građani. Iz toga izvodim zaključak, koji je nekim suvremenim arogantima potrebno naglasiti — da su nosioci kulturne tradicije folklornog ili drugog pučkog aktiviteta ljudi koji su znali odabirati vrednote i za sobom povesti ostale vrijedne građane, željne da se od svojih svakidašnjih napora odmore u — za svoje mogućnosti — kulturnim sadržajima.

Šezdesetih godina Pag je bio još gotovo u istom socijalnom sastavu u kojem smo ga zatekli i kod gornjih opisa — i družinu smo dobili jednako takvu. Dapače, ono ljudstva što je krenulo u kvalificiranije struke jednako se uključilo bilo u »Robinju« bilo u folklornu grupu (koja je nužna pratilja »Robinji«). Tako smo u isto vrijeme u sastavu izvoditelja imali i stare aktore i mlade radnike solane, liječnicu i profesora, predsjednika općine i direktoricu banke, čobana, čipkaricu, tehničara, majku sa dvoje djece itd.

Kako ni kod ove obnove nije pri ruci bilo pisanog teksta — bio sam prisiljen da pođem putem saslušavanja nekolicine njih da bih provjerio njegovu integralnost i onda ga usporedio s Dobronićevim iz 1935. god.

Tekst koji su pamtili potpuno se poklapao sa njegovim, osim što sam kod usporedbe s Bistričićem i Fabijanićem ustanovio da kod Dobronića manjkaju dva stiha, tako, što poslije njegovog 105. stiha treba umetnuti slijedeće:

*Kad zajde na lita krojit ću joj odiću
Tako da b'imala plemenitu sriću.*

Sada, dakle, spjev ne bi imao 160 stihova kako je ubilježio Dobronić, nego 162 (što ne mijenja ni na sadržaju ni na vrijednosti spjeva).

Usput treba ubilježiti da sam 140. stih ispravio (zamjenom) izrazom koji su ovi kazivači zaobišli kao nerazumljiv kad su dramu kazivali Dobroniću, ali su taj izraz ipak neki upotrebljavali i dalje, iako se u tekućem paškom govoru više ne upotrebljava niti itko od njih zna njegovo pravo značenje. Stih kod Dobronića glasi:

I tako mi dobro ostala u stanu.

Kazali su mi ga ovako:

Tako meritava ostala u stanu.

Sve ostale pojedinosti, bilo da se radi o rekvizitima, razmještaju za vrijeme izvedbe, gestikuliranjima koji su ostali na stupnju simbola a nikako glume... sve do posljednje sitnice rekonstruirano je onako kako su imenovani akteri izvodili u svojoj mladosti, upravo onako kako su njih same, davno, poučili tada već ostarjeli akteri. Kad se upozna ljubomornost kojom ovi čuvaju primat u izvođenju svoje uloge i kako je nerado puštaju u ruke drugome, tada treba kao pozitivan branič ustaljenosti imati na umu i kritiku, koju svaki akter doživljava od svojih, ako bilo što izmijeni ili pogriješi.

U stvari — svaka izmjena, već je greška! I to je vrijedan pokazatelj na koji se možemo čvrsto osloniti u uvjerenju da se kroz generacije izvođenje nije mijenjalo.

Ovako, nakon temeljitih prekopavanja po svemu i svačemu, dobrovoljna družina paške »Robinje« mogla je započeti s probama. Probali smo u subotnja i nedjeljna poslijepodneva, kao i uvijek, poslije rada. Upravo je bio pravi užitak raditi s ovim ljudima, koji su sami vraćali natrag probu ako bi se bilo tko drukčije ponio ili samo malko krivo postavio za vrijeme probe. Razumljivo je, da su i tu, primjernu disciplinu, već učili od svojih starijih i da je i to ulazilo u dio rituala.

Ovdje, na probama, izvanredno je dobro došla dužnost glavnih izvođača da, čim primijete nečiju malu nepažnju, kvrcnu prekršioca štapićem po glavi. Napadnuti je dužan da se ukrštanjem svog štapa obrani. Ako se ne obrani, udarac po glavi čuje se nadaleko! Ovo se preporuča i za vrijeme izvođenja pa čak i kad se ne radi o nekoj nepažnji, više kao simbolična invektiva, ali se i na taj način podržava najveća pažnja kod postrojene družine.

Dakle, na osnovu čitavog niza pripremnih pojedinosti, a koristeći i druge, osobito Dobroničeve kulturno-historijske analize koje nas vuku u vjekove sve do dijaloških oblika i simbola prikazanja — zaključeci nas neminovno zadržavaju oko tvrdnje, da je paška »Robinja« — u obliku u kojem je danas donosimo pred publiku — čudesno dragocjeni fosil pučke drame ili, bolje — da se s njom nalazimo pred svjetovnom dramom u kolijevci.

A sada dvije riječi o malim promjenama prilikom izlaska paške »Robinje« s otoka.

U Pagu, budući da se drama izvodi u karnevalu, moglo bi se reći da ona nema svog početka ni svog kraja. Naime, ovdje ona ne počinje svojim prvim stihom, ovdje ona počinje karnevalom, dakle, svim onim najavama, pjevanjima ljubavnih i posebnih karnevalskih pjesama, ugođajem koji je poznat. Isto tako, njen tanac i kolo kojim završava tekstualni dio odvija se i dalje, karneval se nastavlja u svoj samostalni hod, u kola u kojima se za poslijepodneva ne može izmjeriti dužinu niti predvidjeti do kojeg doba noći će se Pažani hvatati u lance na središnjem trgu.

Zato sam povodom prvog izlaska paške »Robinje« s Paga, — a uz znalačko ohrabrenje Georgija Para koji se potrudio da zajedno sa mnom još jednom utvrdi mogućnost njenog izlaska — morao povesti računa o tom prirodnom početku i završetku koji nije završetak, i dočarati ih makar u malome.

Odlučio sam da početak otvorim kao najavu i to u obliku pjevanja originalnih paških pjesama, kojima se vezuje za karneval, a završetak — koji joj je veseli paški tanac — produžujemo u paškom kolu što ga prihvaća limena glazba. Karneval se nastavlja!

Upravo smo tako postupili u proljeću 1975. god. na festivalu drame u Hvaru.

Jedina pojednost koja nije bila u tradiciji, a koju sam bio prisiljen uvesti jest sjedenje Turaka za vrijeme dugog, drugog po redu, Robinjina monologa.

Naime, za vrijeme izvođenja drame na otvorenom prostoru u prisutnosti turista koji iz dulje ili kraće razdaljine unose buku, gledaoci, u debelom kordonu oko izvođača koji izvode u istoj ravlini s njima, ne mogu hvatati nježniji glas Robinje dok svoj monolog pjeva sjedeći. Također niz Turaka izvođača, koji stoje s jedne i s druge strane Robinje

— ma koliko jedan od drugoga bili razmaknuti — na svoj način smanjuju prodor glasa do publike i, na ovoj dužini monologa, pažnja publike opada. Da bih stvorio bolji uslov maksimalnog dometa prirodnog glasa Robinje, sve Turke posjeo sam — karakterističan, orijentalni način sjedenja — i to od stiha 100. do 120, pa smo na taj način dobili tipično malo sijelo gdje se do nove turske srdžbe (na uvredljivo Robinjino govorenje) mirno sluša kazivanje.

Ova promjena, napravljena izričito kao ustupak okolnostima u kojima se paška »Robinja« našla suočena s nemogućnošću da ukloni turističke i druge fonove novih ambijenata, nije poremetila ni razmještaj izvođača, ni njihove kretnje kao ni bilo što drugo, jer je urađeno, reklo bi se, u mrtvom uglu, a publici je otkrila čin kao da je skinula bespotrebni zastor.

Na ovom mjestu dužan sam odati priznanje spomenutim bivšim izvođačima, koji su mi u potrazi za otkrićem originalnosti i vrednota paške »Robinje« pružili najviše suradnje, kao i čitavoj tadašnjoj ekipi preko koje smo uspjeli prenijeti tradiciju na mlađe naraštaje, pa se, evo, pružio sretan čas, da smo sa novom, mlađom ekipom petnaest godina kasnije, mogli pokazati pašku »Robinju« pred novom javnošću na dramskom festivalu u Hvaru, kad sam se opet dužan zahvaliti čitavoj grupi, a posebno tajniku Mjesne zajednice Pag Anti Donadiću, koji je uvijek bavao i folklor i izvođenje drame.